

УДК 321.01 (477) + 329 (430)

УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА У НІМЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ 1916 Р.

Ростислав Романюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-43-40*

У 1916 р., з огляду на мілітарні успіхи Німеччини простежувалося невтримне зростання зацікавленості німецької спільноти українським питанням. Зокрема, ще у грудні 1915 р. в Берліні засновано товариство "Ukraine" ("Україна"), яке очолив генерал кавалерії барон К.Гебзаттель. Це товариство, у співпраці із "Donau- und Balkanländerverein in Deutschland" ("Спільною дунайських та балканських країн у Німеччині") почало видавати часопис "Osteuropäische Zukunft", який виходив у Берліні двічі на місяць, починаючи з січня 1916 р. Журнал видавали за участі німецьких та українських працівників; він був присвячений, передусім, Україні. Напрямок журналу визначено передовицею першого ж номера під назвою "Українська проблема", її написав професор Тюбінського університету доктор Й.Галлер. Автор, зробивши короткий огляд української історії та політичного руху українців, наголосив на значенні Галичини як українського П'ємонту і закінчив словами: "Ми (німці) не можемо надалі хибно розуміти той факт, що існує українська проблема, першорядна за значенням і безпосередньо важлива для Німеччини. Від того, як до неї поставитися, а можливо, також і від того як її вирішити, залежатиме, чи матиме Німеччина у майбутньому справу із могутнім сусідом, могутність якого з плином часу невпинно зростатиме, перетворюючись у нищівну надмогутність" [1]. Йдеться, звісно, про Росію.

Протягом 1916 р. в Берліні та багатьох інших німецьких містах організовані відкриті лекції про Україну та значення українського питання для Німеччини. Доповідачами на них були професор доктор А.Пеньк, професор Онезорге, доктор П.Рорбах, генерал барон К.Гебзаттель, редактор Ф.Шупп, А.Гайзер, доктор Е.фон Ріхтер та багато інших чільних особистостей. Більшість доповідей наголошували на тому, що шлях до панування в Середземномор'ї пролягає через Україну та Чорне море. Завдяки опануванню Німеччиною Чорного моря вона отримала б зв'язок з Туреччиною, яка потрібна у боротьбі за Суецький канал – цю артерію британської світової могутності. Опісля потрібно було б відновити старе

“Королівство Київське”, вирвавши Україну з рук російського царя та зробивши її самостійною державою [2].

З довгого переліку публікацій, написаних у 1916 р. німецькими авторами про Україну, передовсім, треба згадати брошуру Отто Кесслера “Україна. Статті з історії, культури та народного господарства”. Автор подає опис території України, кількості населення, конфесійних особливостей, культури та мови українського народу. В поле його уваги потрапляють також національні меншини на території України, зокрема німецькі колоністи. Кесслер згадує про переслідування цих колоністів російським урядом після початку війни. Меншу увагу автор приділяє економіці України, торгівлі, промисловості, сільському господарству, структурі експорту-імпорту, а також політичному значенню її можливого незалежнення. У брошурі зазначено, що Україна вже не вперше викликає до себе зацікавлення політичних та економічних кіл Європи. Кожна держава, яка потрапляє в конфлікт з Росією, розглядає карту України. Відновлення самостійної Української держави відрізало б Росію від Чорного моря. Німеччина, Австро-Угорщина та держави Балкан, завдяки створенню незалежної України, звільнилися б від російського тиску, який до цього часу стримував розкриття їхнього економічного потенціалу. У цьому разі українське питання німецька сторона розглядає без жодного сентименталізму. Тут ідеться про тверезу оцінку власних політичних та економічних інтересів. На думку автора, в майбутньому Україна стала б бастионом Європи від російської інвазії. Для нього одна лише думка про створення Української держави є чимось грандіозним: пригноблений народ та край є джерелом російського економічного життя; він постачає 1/3 зерна, 5/6 цукру, 2/3 м’яса, 70% вугілля та 64% руди, які використовують по всій імперії: його відокремлення від Росії смертельно вразить життєвий нерв цього велета. Отож, Україна – це смертельний ворог Росії, захисний мур заходу від сходу. Саме ця житниця Європи, цей чорнозем, цей вугільний басейн становлять ціль, яку прагне здобути німецька світова економічна політика на шляху від Гамбурга до Індійського океану. Таке вирішення є корисним і для самої України: в союзі з центральними державами, на думку Кесслера, Україні буде забезпечене щасливе майбутнє [3].

“Україна та український рух. Воєнні нотатки з індустріальної області”, – таку назву дав своєму дослідженню доктор Пауль Оствальд. Автор концентрує увагу читача переважно на історії українського народу та розвитку його культури і літератури. На підставі досліджень Жана Денікера він зачисляє українців до адриатичної, або динарської, раси, а поляків та росіян до ляпоноїдної. З посиленням на праці знаних славістів, а також на висновки Петербурзької академії наук, Оствальд визнає окремішність української мови. Розвиток української писемної мови, на його думку, розпочався з виникненням Київської Русі – приблизно у X–XII ст.

Оствальд, розглядаючи процес розвитку українського життя в ретроспективі, наголошує на тому, що Україна завжди мала тісні зв'язки із західноєвропейською культурою. Незважаючи на намагання російського уряду впродовж декількох століть засимілювати та зрусифікувати українців, на що він так покладался, вони не втратили своєї національної самосвідомості, що підтверджує розвиток української політичної думки.

З економічного погляду Україна є потужною як аграрно, так і промислово. Якщо українцям вдасться відірвати їхню країну від Росії, то це буде непоправною втратою для північного сусіда – Росію буде позбавлено найважливіших джерел економічної сили. Отож, визволення України з-під російського ярма означатиме, на думку Оствальда, економічну руїну імперії. Саме тому, російський уряд боїться українського руху й поборює його усіма засобами.

Описуючи долю українців на теренах Австро-Угорщини, автор зазначає, що вона тут є дещо ліпшою, ніж у Росії. Він нагадує, що 1809 та 1848 років українці виявили себе як “тірольці сходу”, однак вирішальний вплив в управлінських структурах, парламенті, шкільництві здобули поляки, відтіснивши українців на задній план. Українці, відтак, небезпідставно ненавидять поляків і з цієї ненависті користує Росія, створюючи вигідні для себе настрої серед українців Австро-Угорщини, в інтересах якої – завоювати Східну Галичину та Буковину. Однак українці не піддаються російській пропаганді і мріють про вільну українську державу в персональній унії з Австро-Угорщиною [4].

Друга книга із серії “Die russische Gefahr. Beiträge und Urkunden zur Zeitgeschichte” (“Російська небезпека. Статті та документи сучасної історії”), яку видавав доктор Пауль Рорбах, вийшла з-під пера Акселя Шмідта і називалася “Мета Росії”. Окремий економіко-політичний розділ до книги написав Г.Герман. Дослідження складається з шести частин: Мета – Константинополь; Заповіт Петра Великого; Третій Рим; Панрусизм; Економічні основи боротьби за Дарданелли; Або-або.

Шмідт відображає, що метою російської політики є розчавити Німеччину та знищити Австрію за допомогою відокремлення від неї усіх слов'янських народів та приєднання до Росії Константинополя з чорноморськими притоками. Автор посилається на лист професора Мітрофанова до професора Дельбрюка, видавця “Preussische Jahrbücher”, від червня 1914 р., у якому той, між іншим, писав: “Російське просування на Схід (в напрямі на Константинополь – *P.P.*) є історичною, політичною та економічною необхідністю і будь-яка країна, яка цьому противиться є *eo ipso* – ворожою країною”. Дельбрюк у відповіді зазначив: “Якщо Росія воює в опануванні Європою та Азією свою місію, то ми вбачаємо місією Німеччини захистити Європу та Азію від панування Росії”. Отже, вважає Шмідт, Німеччина для Росії була власне цією ворожою державою. Ще Ранке

зазначав, що “майбутнє німецької економіки тісно пов’язане з долею Константинополя”. Відтак, “німецька думка лише тоді втілиться у життя, коли вдасться перешкодити Росії досягти її політичної цілі – Константинополя” [5].

Підтвердження цих оцінок російської ворожості автор віднаходить у висловлюваннях Бісмарка, який, зокрема, у листі до короля Людвіга Баварського писав, що “миру загрожує Росія і тільки Росія”. У промові в Райхстазі 6 лютого 1888 р. канцлер висловився подібно: “Навіть, якщо б ми повністю поставили німецьку політику на службу російської, це не вберегло б нас від конфлікту з нею супроти нашої волі та нашого бажання”. Шмідт нагадує, що у цей же час світ побачила стаття Едуарда Гартмана, в якій він рекомендував в інтересах Німеччини та світового миру послабити Росію через відокремлення від неї українських земель. Насправді, пише Шмідт, Німеччина у жодному випадку не може допустити, щоб Росія здобула Чорноморські протоки. І не такою мірою через Туреччину та Болгарію, скільки через саму німецьку націю, яка, поряд з Англією, Росією та Америкою, повинна стати світовою потугою. Саме російська лінія експансії Одеса–Середземне море перетинає в Константинополі німецьку економічну лінію Берлін–Багдад. Географічна розбудова Росії з усією силою тяжіє до півдня. Не мертва Волга у каспійському мішку є артерією Росії, а Дніпро, який впадає у Чорне море, природним виходом з якого є Дарданелли. Єдиний засіб порятунку від російської небезпеки Шмідт вбачає у відокремленні від Росії українських провінцій та створенні самостійної України. Не Польща і не балтійські землі дають Росії велику могутність, пише автор, а лише одна–єдина Україна. Тільки із втратою України з її 30 млн. населенням і значенням житниці та вугільно-рудної копальні Росії Російська імперія впаде зі свого високого п’єдесталу. Розуміючи це, Росія тому і спрямувала свій удар на Галичину, щоб знищити український П’ємонт і, тим самим, задушити у зародку українське відродження.

Українське питання Шмідт розглядає в контексті розкриття проблеми російського месіанства, зокрема – “панрусизму”, як він його називає. Ось як автор подає короткий огляд української історії, маючи на меті довести історичну окремішність українського та російського народів, в контексті московських претензій на історичну спадщину Київської Русі та передове становище серед слов’янських народів (подаємо із скороченнями): “Це Руське царство, центром якого був Київ, – не є сьогоднішньою Росією, яка утворилася з Московського князівства, а позбавлене державності через монгольську навалу царство українців, яке пізніше, підпавши під польське панування, не було в складі Росії до 1654 року...

Московське князівство, що виникло в той час, (на відміну від Польщі, яка, в культурному плані, тяжіла до Риму. – *P.P.*) повністю підпало під монгольський вплив. Московія, яка є слов’янським утворенням на угро-

фінському фундаменті, не лише зазнала підкорення (монголами. – *Р.Р.*), а й перейняла невдовзі татарські обряди та звичаї, азійський спосіб мислення та світовідчуття...

Підкорювати й експлуатувати – до цього часу залишається рецептом усіх російських урядів... (а) до Петра I головним завданням Московії було здобути Україну.

Рік 1654 є вирішальним роком у розвитку Московського царства. Тоді гетьман українських козаків Богдан Хмельницький здався на милість Петра I, через що Лівобережну Україну було приєднано до Московії. Їй, однак, довелося ще довго змагати до цілковитого приєднання України, що, накінець, вдалося зробити Катерині II. Проте вже сама перемога Петра I під Полтавою над шведським королем Карлом XII та об'єднанням з ним українським гетьманом Мазепою, який хотів визволити Україну з-під московського панування, дала Росії великі козирі на сході. Петро I узяв собі титул імператора, щоб показати світові, що його держава претендує на спадок Палеологів. Та коли він поряд із титулом імператора ввів для Московії назву "Росія", це не знайшло великого схвалення в інших царствах. Французький посол навіть виказав протест проти цього кроку, оскільки непогоджувався, щоб Московія взяла собі назву Української держави...". Подану сюжетну лінію розвитку історичних подій, на думку Шмідта, найточніше характеризує вислів самого Петра I: "Фальшуванням також можна творити історію".

Відтак, автор вдається до розгляду теорії Москви-Третього Риму та панславізму і доводить, що успіху у планах щодо створення федерації на чолі з Росією зі столицею в Царгороді (Константинополі) можна досягти лише за допомогою розчленування Австро-Угорщини. До такої федерації мали б входити:

Чесько-моравсько-словацьке царство;

Сербо-хорватсько-словенське;

Болгарське поряд з Румунією та Македонією;

Грецьке з усіма турецькими областями, які населяють греки;

Угорське, з якого повинні бути виділені усі області, населені немаярами.

Шмідт, як і багато його попередників, розглядаючи потребу ліквідації російської загрози через відокремлення та унезалежнення України, резюмує: "Мир з Росією, перед її остаточною поразкою, означатиме для Почвірного союзу нові війни в майбутньому, доки Росія не досягне своєї мети або не занепаде як велика держава, якою вона є сьогодні... Чим довше відтягуватиметься остаточна сутичка, тим кривавішою, дорожчою та небезпечнішою буде вона для нас...".

Книга Альберта Ровеншена "Німеччина на зламі часів. Дороговказ у німецьке майбутнє" була, головнo, присвячена питанням німецької зовнішньої, колоніальної, економічної та торгівельної політики. В ній

розглянуто стосунки Німеччини з Францією, Росією, Польщею, Україною, Фінляндією та Балтійськими провінціями. Автор налаштований до України з розумінням та симпатією [6].

Проблемам України присвячена також брошура доктора Ф.Фрехь-Бресляу “Значення України для світової війни”. Автор виходить із передумови, що “лише в Україні, а не в центрі чи на півночі можна смертельно вразити Росію” [7]. Щоб створити уяву про природні багатства України та її значення для Російської імперії, автор наводить дані про вугільну рів’єру Дінця, поклади залізної руди, бурого залізняку, марганцевих руд, солі, нафти, врожаї та експортні можливості, чітко вибудовуючи аргументацію своєї думки, згруповуючи найважливіші, на його думку, пункти. Тут читаємо:

“1. З огляду на велике виробництво зерна, цукру та харчових продуктів осердя видобувної та сталеплавильної промисловості Росії знаходиться на півдні;

2. Поклади вугілля Донецька зі щорічним видобутком 20 млн.т покривають близько 3/4 російських потреб. Разом з уже зайнятим нею польським вугільним басейном тут добувають 92% усього вугілля імперії. Лише 1/30 усього європейського видобутку вугілля ведуть поза цими районами (переважно на Уралі);

3. Поблизу вугільних рів’єр є багаті залізнорудні. З усього російського виробництва кам’яної солі 1/3 добувають підземним способом у Донецьку і 1/3 – на Чорному морі;

4. Продовження окупації (території України. – *Р.Р.*) по лінії Дінця (Харків, Ростов, Таганрог), по-суті, відрізає центр імперії від сполучення з Кавказом – центром забезпечення нафтою та міддю. (Залишається лише одна лінія для такого сполучення – по Волзі, повз Царіцино);

5. Окупація (території України. – *Р.Р.*) по лінії Дінця прирече Росію на повільний занепад через брак забезпечення вугіллям та великі перешкоди на шляху постачання нафти;

а) зупиняться всі заводи;

б) залізничний та водний види транспорту будуть неминуче, хоча й поступово, паралізовані (парові машини працюють на нафті);

в) організувати довіз тієї кількості вугілля, якої не вистарчатиме (для нормального функціонування країни. – *Р.Р.*) через Архангельськ та Владивосток буде неможливо з транспортно-технічних міркувань – через потребу одночасного забезпечення армії амуніцією та зброєю;

г) азійські вугільні родовища Росії не пристосовано до розробок і вони є надто віддаленими, щоб слугувати заміною (українським. – *Р.Р.*);

Отже, після захоплення теренів по лінію Дінця, Росія впаде через брак вугілля та параліч підвозу амуніції;

6. Багатство України на збіжжя, харчові продукти та худобу забезпечило б на невизначений термін німецький народ і його союзника на півдні – Османську імперію, яка навіть у мирний час відчуває дефіцит збіжжя;

7. Для проведення військових операцій найбільш сприятливими є весна та початок літа (середина квітня–середина червня, можливо й дещо пізніший час), з огляду на багатий провіант, тоді коли пізнє літо – несприятливим, через легку займистість сухих пшеничних ланів;

8. Вугільні багатства України, згідно з офіційною російською статистикою, становлять 56 млрд.т, що у 5 разів перевищує бельгійські...

У землі рів'єри Дінця є відшкодування Німеччині за воєнні втрати”.

Підсумовуючи, професор Фрехь-Бресляу зазначає: “економічні багатства України мають однакову вагу як в умовах війни, так і в умовах миру. Серед надзвичайного багатоманіття мінеральних покладів літосфери – кам'яна сіль, залізна руда та коксівне вугілля, завдяки своїй незамінності, посідають першорядне значення. Мати у своєму розпорядженні коксівне вугілля є саме по собі дуже важливо завдяки можливості його застосування на транспорті, фабриках, а також через необхідність використовувати кокс у домнах. Завдяки виробництву бензолу, як побічного продукту при коксуванні вугілля, коксівне вугілля може значною мірою замінити таку потрібну для багатьох цілей нафту... Із залізнорудних покладів в Україні найцінніші є у Кривому Розі; Україна виробляє 2/3 річної потреби Росії в кам'яній солі; лише в Україні зосереджено запаси кам'яного вугілля та антрациту; до цього часу приблизно 3/4 російського видобутку кам'яного вугілля у Європі припадало на Україну, а (рахуючи) разом зі звільненими від російського панування польськими вугільними рів'єрами – навіть 29/30 усього видобутку”.

Видатний німецький геополітик професор доктор Альбрехт Пенък, який прочитав для німецької громадськості чи не найбільше лекцій про українське питання, опублікував у “Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin” ґрунтовне дослідження під назвою “Україна”, в якому узагальнив власні результати вивчення української проблематики. Пенък, розглянувши територію України з геополітичного погляду, зробив висновок, що вона належить більше до Центральної Європи, ніж до Східної. Аналіз політичної структури українського народу автор звів до висновку, що селянський народ, позбавлений провідної верстви та середнього стану, все ж спроможний до осягнення вищого рівня розвитку, адже деякі представники українців “не поступаються старанністю чехам, є обдарованішими від них; вони наділені жвавістю розуму, притаманною полякам, а в духовній царині переважають останніх завдяки більшій ґрунтовності”. “З погляду майбутньої долі Європи, – закінчує професор Пенък свій розгляд, – велике значення має те, щоб закрити Росії ворота, через які вона вела свою експансію на захід.

Найповніше такого результату можна досягти тоді, коли тут знову, як і в XVII ст., постане самостійна рубіжна держава, яка, як і її попередниці, обіпреться на західну цивілізацію. Природні кордони віддалили б таку державу від Росії, її населення не було б російським і не бажало б, щоб його так називали. Надзвичайно багата земля змогла б забезпечити такій Україні основу економічного існування..." [8].

Очевидно, що Українська держава, по-перше, сама по собі значно послабила б вплив Росії у європейському регіоні та на Чорному морі. А, по-друге, за умови її зв'язку з Центральними державами, забезпечила б їм, і передовсім Німеччині, реалізацію певних економічних планів, стала б надійною єднальною ланкою Європи та Близького Сходу.

Отже, на Україні замкнулося дві найважливіші на той час проблеми німецького державотворення: зліквідувати російську небезпеку для німецької держави; утворити та забезпечити функціонування економічного транспортного коридору Німеччина–Близький Схід. Утвердитись такий напрям німецького державотворення без співдії з українським державотворенням не міг.

Коротко оглядаючи німецькі брошури та книги, які побачили світ 1916 р. і торкалися українського питання, ми зумисне не уникали об'ємних цитат та оригінальних викладок їхніх авторів щодо проблеми. Окрім намагання передати якомога повніше дух і стиль німецьких геополітичних міркувань початку століття, ми мали на меті ознайомити читача, у міру можливого, бодай частково із змістом згаданих праць. Адже брак такого знання достатньо гостро відчувається і нині у дослідженнях багатьох українських авторів, які доволі однобічно і тенденційно висвітлюють позицію Німеччини щодо українського державотворення в часи першої світової війни, бачачи її лише крізь призму німецького бажання завдати підступного удару в спину "єдиної й неділимої" та обернути братній російському український народ на колоніального раба [9].

-
1. *Haller J. Dr. Das ukrainische Problem // "Osteuropäische Zukunft". – 1916. – Heft Nr. 1.*
 2. *Doroschenko Dmytro. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. – München, 1994. – S.189.*
 3. *Kaiser Otto. Die Ukraine. Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft. – Berlin, 1916.*
 4. *Ostwald Paul Dr. Die Ukraine und die ukrainische Bewegung. Kriegshefte aus dem Industriebezirk. – Essen, 1916.*
 5. *Schmidt Axel. Das Ziel Rußlands. – Verlag von J.Engelhorn's Nachf. – Stuttgart, 1916.*

6. *Rovenschen Albert*. Deutschland an der Zeitenwende. Ein Wegweiser in die deutsche Zukunft. – Xenien-Verlag. – Leipzig, 1916.
7. *Frech-Breslau F.* Dr. Die Bedeutung der Ukraine für den Weltkrieg. – J.F.Lehmann. – München, 1917.
8. *Penck Albrecht* Prof. Dr. Die Ukraine // Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. – 1916. – S. 1–36.
9. *Ветров І.* Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали наукової конференції 14–15 травня 1998 року. – К., 1998. – С. 41–48.

UKRAINIAN QUESTION IN THE GERMAN POLITICAL THOUGHT IN 1916

Rostyslav Romaniuk

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-40*

Problem of reviving Ukrainian independent state was always a subject of consideration of German political thought; particularly, after the beginning of the First world war. Thoughts of the politicians of that time on the Ukrainian question are stated in the article.

Key words: German political thought; history of Ukraine independent state; geopolitics

Стаття надійшла до редколегії 02.11.1999

Прийнята до друку 08.06.2000